

Svar på Henrik Lundbaks anmeldelse

AF

HANS BONDE

Henrik Lundbaks anmeldelse af min disputats ligner mere en opposition end en egentlig anmeldelse. Den forsøger at finde afhandlingens svage led, men uden overordnet at give læseren et bud på, hvilken betydning afhandlingen har for vores opfattelse af dansk samtidshistorie. Lundbaks anmeldelse har gjort mig endnu mere overbevist om det rigtige i ikke at benytte en traditionel politologisk metode i analysen af et kulturfænomen som gymnastik og en karismatiker som Niels Bukh, for så forsvinder hans særlige betydning ud i den blå luft.

Der er kort sagt træk ved dyrkelsen af Niels Bukh, der har vist sig vanskelige at forklare indenfor en traditionel faghistorisk forklaringsramme herunder personkulten, dyrkelsen af ham som »stærk mand« og hans forsøg på at gestalte en karisma og mytologisere sit virke. For at belyse disse aspekter har jeg inddraget Max Webers begreb »karismatisk herskab« og antropologisk ritualanalyse.

I disputatsen har jeg brugt den sociologiske rolleteori til at indkredse Bukh som en »kontroversiel personlighed«. Jeg er gået ud fra, at hvis en grundtvigiansk højskoleforstander defineres som en person, der kombinerede dyrkelse af »folkelighed« og fædreland med det danske folkestyre, så brød Niels Bukh radikalt med sin rolle eller rettere, han skrev den selv efter en helt anden dramaturgi. Der er derfor intet repræsentativitetsproblem ved analysen af Niels Bukh, for han præsenterede i hovedsagen kun sig selv.

Lundbak har ganske ret i, at hvis Bukh betragtes som en rationel politisk aktør, så fylder han meget lidt på både den parlamentariske og den organiserede antiparlamentariske scene. Det samme gælder Kaj Munk, og fælles for dem begge er, at deres virkefelt indenfor gymnastik og teater tilsyneladende ingen relationer har til det politiske system. Det er en hovedpointe i afhandlingen, at netop sådanne kontroversielle personer med en betragtelig udstråling, stor offentlig anerkendelse og evne til at iscenesætte sig selv kan være langt farligere for det parlamentariske system, end personer, der som Dansk Samlings Arne Sørensen gik ind i det etablerede politiske liv med tanke på at ændre det fundamentalt,

men som ofte ender med selv at blive omformet af det selvsamme politiske system. Med min afhandlings ord kan biografien om Niels Bukh »ses som led i forsøget på at studere politiske processer uden for traditionelle rammer som foreninger, partier og parlament. Måske er politisk magtudøvelse farligst dér, hvor den forsøges lanceret som væsensfremmed i forhold til den traditionelle politikudøvelse« (s.23).

Niels Bukh mente, at den politiske ledelse skulle udøves af mænd, som havde udstråling, visioner, turde skære igennem og kunne vække folket til handling. Han fandt, at det i Danmark kun var personer som ham selv og Kaj Munk, som besad dette format, og behandlede følgelig både Stauning og kongen uden den store respekt. Den eneste Bukh så op til var Hitler, som Bukh fik lejlighed til at møde ved Nürnbergpartidagene i 1936. Bukh var en mester i at iscenesætte sig selv. I løbet af 1930erne tonede han frem som en poseur, flankeret af sine to store grand danois hunde. Iført hvidt tropetøj og tropehat dirigerede han sine gymnaster eller iklædte sig ridetøj i proprietærstil, hvilket efter 1933 kunne opfattes som et højretotalitært look. Bukhs megalomane trang til at dyrke det store og pompøse viste sig også i konstruktionen af idrætshallen fra 1933 med plads til 8000 mennesker og bygget med en højt hævet balkon, hvorfra han kunne styre begivenhedernes gang. I det hele taget var skolen konstrueret som en form for magtarkitektur, som klart hævdede Bukh over både elever og tilskuere. Stærkest appel havde Bukh, når han dirigerede sine store gymnastikhold. For tilskuerne kunne der opstå en følelse af, at Bukh havde en særlig »elektrificerende« magt over sine gymnaster, og at hold og leder var sammensmeltet, hvilket i udlandet og ikke mindst i Tyskland gjorde hans person og hans gymnastik populær. Bukh forestillede sig, at gymnastikkens »levende handling« ville sætte et langt stærkere præg på hans elever end det traditionelle grundtvigianske »levende ord«. En sådan mands særtræk kan ikke fanges i en traditionel politologisk analyse.

For Niels Bukh berettigede evnen til at forme og iscenesætte unge menneskers kroppe til adgang til politisk magt, ja det var en politisk handling af national betydning. Det er dette, der bevirker, at der kan sættes fokus på politiske træk hos en mand, der i udgangspunktet var kendt for sin gymnastik. En notorisk foragter af det politiske system som Niels Bukh kunne politisere ved ikke mindst gennem pressen¹ at bruge

¹ Jeg har gennemført en meget omfattende research herunder udstrakt brug af studentermedhjælpere for at finde frem til presseklip, der dækkede hullerne i Bukhs arkiv, men en del gange har jeg været nødsaget til at opgive eftersporingen og dermed måttet bygge på uidentificerede aviser fra arkivet. Jeg har også i stort omfang søgt i presseklip ud fra begivenhedsforløbet i Bukhs biografi.

sin internationale berømmelse og sin nationale position til at lægge vægt bag sine udtalelser om danske og internationale samfundsforhold og ved at udarbejde planer om idræt, ungdomsforbund og arbejdstjeneste, som, da de kom fra en gymnastikpædagog og ikke en professionel politiker, kunne have et uskyldigt skær over sig. Dette var ikke mindst farligt, fordi han ikke var en hr. hvemsomhelst, men hvad man med et nutidsudtryk kan kalde en stærk »rolle-model«. I modsætning til f.eks. genrejserne havde han i kraft af sin gerning et talstærkt følge af unge, der så op til ham. Ingen – heller ikke han selv – vidste, hvor langt de ville følge ham. Via sin iscenesættelse som stærk mand og folkefører havde han efter alt at dømme et godt greb om mange af dem.

Henrik Lundbak slår fast, at Bukh aldrig fik noget organiseret samarbejde i stand med danske højreradikale. Det kan ikke overraske mig, eftersom jeg konkluderer (s. 719), at hvis »Bukh blot var traditionelt radikalt konservativ, hvorfor indgik han så aldrig helhjertet i højreradikale politiske organiseringer som LS eller »Den Nationale Liga«, men derimod i et mere substantielt samarbejde med de tyske nazister? Og hvorfor allierede han sig ikke for alvor med de radikalt-konservative genrejsere i 1940 i stedet for herefter at påbegynde et samarbejde med nazistiske autoriteter som Hierl og Best?«. Lundbak udbygger Bukhs vægring mod et formaliseret samarbejde med andre højreradikale såsom Den Nationale Liga i 1938 med udgangspunkt i sin egen disputats om Arne Sørensen. At jeg kender denne afhandling ganske godt fremgår af, at jeg selv opponerede ved Lundbaks forsvar. Lundbaks disputats udkom imidlertid efter, at jeg havde indleveret min, og bedømmelseskomiteens holdning var fornuftigvis, at skulle der rettes andet end mere formelle fejl, kunne det kræve en genindlevering, hvilket jeg efter 10 års arbejde ikke følte mig fristet af.

Dertil kommer, at Lundbaks oplysning om, at Niels Bukh ikke var med til Ligaens møde i Charlottenlund, forekommer af perifer interesse, og kun bestyrker min påvisning af Bukhs manglende interesse for de danske tilløb til organisering på den yderste højrefløj. Det interessante ved Bukh og Den Nationale Liga er, at socialdemokraterne brugte næsten al deres energi på at bekæmpe Bukhs formodede deltagelse i Ligaen. Hvorfor denne ildhu fra deres side? Og måtte Bukh ikke sammenkæde deres kritik med præcis den samme grupperings forsøg på i 1933 at sætte ham helt ud af spillet via en sag om hans homoseksualitet? Det forekommer at være en relevant hypotese, at socialdemokraterne fik en klemme på Bukh, eftersom en afsløring af hans homoseksualitet under alle omstændigheder ville have virket ødelæggende på hans position i landbokulturen uanset det juridiske potentiale i den konkrete for-

førelsessag. Bukh var potentielt meget sårbar som homoseksuel forstander for hundredvis af unge mænd i en generelt homofobisk tid, hvor sodomi først var blevet afskaffet med retsvirkning fra januar 1933. Bukhs homoseksualitet og de politiske pressionsforsøg mod ham fra hans politiske modstanderes side tillægges af de to af hans niecer, som har viden om dem, stor betydning for udviklingen af en konstant og vedvarende angst hos Bukh – og hos hans familie på Folkehøjskolen herunder Bukhs svoger højskoleforstander Lars Bækhøj – for afsløring af hans seksuelle tilbøjeligheder. Bukh selv kunne naturligvis ikke drømme om at ytre sig i denne sag bortset fra måske indirekte i form af en kredsen om arvesynden som del af en kollektiv arv og derfor ikke den enkeltes ansvar.

Lundbak fremstiller det, som om jeg helt har overgivet mig til en forklaring om, at socialdemokraterne efter 1933 havde fået en klemme på Bukh, men det fremgår dog klart, at jeg blot drøfter denne fortolkning uden på nogen måde at fælde dom. Og det er vel netop det, god historieskrivning skal sigte mod. Ikke at bortfiltrere oplagte tolkningsmuligheder, men at drøfte deres bæredygtighed. I konklusionen formulerer jeg det således, at: »Det dunkle punkt i analysen af Bukhs verdensanskuelse krystalliserer sig især omkring socialdemokraternes forsøg på at stække ham i 1933. Efter denne aktion kan vi ikke klippefast vide, om Bukh virkelig dybest set ændrede holdninger, da han gled væk fra en højroret nazistisk farvet agitation til en mere traditionel højreradikal begejstring for Tyskland«. Når vi skal vurdere Bukhs ideologiske univers, er vi derfor herefter nødsaget til hovedsageligt at slutte performativt fra hans handlinger samt til at bygge på udmeldinger, som Bukh skræddersyede til offentligheden herunder hans egne elever.

Lundbak mener ikke, at Bukhs redegørelse til pressen umiddelbart før socialdemokraternes aktion kan karakteriseres som radikaliseret i forhold til hans hidtidige udmeldinger. Han citerer dog ikke Bukh for dennes mest antisemitiske udmelding om, at: »Kræver det ny Tyskland alt det skadelige, fremmede blod fjernet, da må også Tyskland bøde og bløde for dette, men stole på, at operationen er nødvendig og smerten værd«. En formulering der selv indenfor den danske højreradikalisme var klart grænsesøgende. Kort sagt, Bukh kom på dette tidspunkt med antisemitiske udtalelser, uden selv i sin omgang med danske jøder på nogen måde at kunne karakteriseres som antisemit.

Inspirationen fra semiotikkens interesse for tegns betydning i kulturen var resultat af et problem, der plagede mig fra starten af min undersøgelse. I hvor høj grad var Bukhgymnastikkens politiske og ideologiske betydning fastlagt via selve bevægelsernes udtryksformer og i hvilken

grad gennem skiftende tegnfortolkninger, der beroede på tid, sted og kontekst. Igennem arbejdet med biografien om Niels Bukh nåede jeg frem til den opfattelse, at Bukhs gymnastik isoleret betragtet kun indeholdt få faste betydninger såsom en dyrkelse af en vis grad af autoritet og kollektivism. Om disse betydninger tolkedes ind i en grundtvigiansk gårdmandsideologi med betoning af husfaderens, »fatters«, magt og dyrkelsen af det »folkelige fællesskab« eller i en nazistisk førerdyrkelse og det ariske folk som én organisme afhænger af tid, sted, kontekst, og hvem der fortolker. Og denne erkendelse er helt i tråd med mainstreamsemiotikkens opfattelse af betydningstilskrivningens centrale rolle. Specielt efter 1933, da Bukh neddæmpede sine politiske ytringer, blev kampen om, hvad det gymnastiske tegn egentlig stod for, intensiveret.

Lundbak har ret i, at det umiddelbart kan forekomme mærkværdigt at skrive en politisk-ideologisk biografi om en mand, der tydeligvis havde sine talenter på helt andre områder. Når afhandlingen er blevet så fyldig, skyldes det netop, at det er blevet anset for vigtigt at give en redegørelse for Bukhs idrætshistoriske betydning i Danmark og internationalt. Dette forekommer ikke mindst relevant, fordi hans berømmelse på dette område udgjorde en platform for hans politiseringsforsøg. Den trefoldige ambition om at afdække Bukhs betydning for politik, national identitet og idræt er baggrunden for de mange teser, der søger at angive Bukhs store virkefelt. Jeg medgiver gerne, at jeg bruger termen tese i en bred betydning, hvilket jeg eksplicit gør opmærksom på i indledningen. En kontroversiel tese i betydningen en dristig og ikke efterprøvbar antagelse har jeg jo, som Lundbak angiver, fremlagt som en hypotese om Bukhs mulige völkisch-nazistiske sindelag.

Lundbak konkluderer, at Bukh ikke selv eksplicit fremholdt sit politiske kandidatur, men skulle »kaldes«. Med Lundbaks ord påkalder Bukh ikke interesse i kraft af, »hvad han selv stod for politisk, men i kraft af, hvem der så en mulighed i at betjene sig af ham«. At Bukh skulle kaldes, ligger helt i forlængelse af min konstatering af, at det væsentligste ikke er at analysere Bukhs præcise forestillingsunivers, men at »afdække de faktiske politiske initiativer Bukh tog, i lyset af hvor hans politiske sympatier lå« (s.31). Det er derfor, Bukhs samarbejde med de tyske nazister udgør en så stor del af afhandlingen, og det er vel også fremfor alt her, at afhandlingen yder sit bidrag til vor forståelse af besættelsestiden. Men det, at Bukh vil opfordres til at træde ind i det politiske liv, er jo ikke udtryk for manglende politiske ambitioner. Igen slår en traditionel politologisk tilgang ikke til. Bukh følte sig så ren og ubesmittet af det fordærvende politiske liv, at han ikke selv ville række hånden ud

mod det, men ønskede at blive hentet ind som dets redningsmand. Derfor fik han efter alt at dømme Kaj Munk til at promovere sit kandidatur som ungdomsminister i september 1940.

Hans Hertel har i sin udforskning af besættelsestidens kulturliv peget på, at pronazistiske grupper og enkeltpersoner ikke kan afskrives som ufarlige, omend en stor del kan beskrives som marginaliserede og frustrerede småånder. De rådede over »et stort netværk af institutioner, subsidier og potentialer for opinionspåvirkning – og en betydelig reserve af medløbere og passive støtter, som i en given situation, dvs. ved en nazistisk magtovertagelse, kunne have besat en uddannelses- og kulturpolitisk administration.² At få kastet lys på disse grupper inklusive personer, der befandt sig i gråzonen mellem nazisme og traditionel højreradikalisme, forekommer at være en central opgave for vores forståelse af den virkelige kollaboration.

Nøgternt betragtet ved vi om Niels Bukh, at han håbede på skabelsen af en europæisk blok på baggrund af en tysk sejr helt frem til foråret 1943. At han skabte planer til ungdomsforbund og arbejdstjeneste, der – ikke mindst i lyset af hans protyske holdning – kunne være blevet en fare for dansk demokrati. At han uden den danske regerings vidende forhandlede om arbejdstjeneste med den tyske rigsarbejdstjenestes ledere i april 1942. Og at han planlagde en »fredsfest« efter den forventede tyske sejr.

Ideen om arbejdstjeneste lå generelt i tiden, men var Bukhs planer blevet implementeret, ville de have indebåret fare for en disciplinering og nazificering af ungdommen, stærkere kontrol med modstandsbevægelsen, mere effektiv styring af arbejdskraften til værnemagtsarbejder og i sidste ende måske endog udskrivning til fronttjeneste.

Bukhs planer blev aldrig implementeret på grund af de danske demokratiske kræfters blokering, og fordi besættelsesmagten aldrig indsatte et lydregime i Danmark. Men som John T. Lauridsen har påpeget i en diskussion af Henning Poulsens disputats om besættelsesmagten og de danske nazister, er det vigtigt at trække »sammenligninger og kontrasteringer« ind som en »del af analyseredskabet til præcisering af problemstillinger og synspunkter«. Den kontrafaktiske hypotese kan medvirke til at hæve en disputats »over niveauet for gængs dansk politisk forskning«. Lauridsen konkluderer endvidere, at »Udbredelsen af den fascistiske og nazistiske fascination, som ikke blev kanaliseret gennem DNSAP og de andre småpartier på højrefløjen, er endnu ikke afdæk-

² Jvf. H. Hertel, *Det belejrede og det besatte åndsliv*, i: H. Dethlefsen og H. Lundbak (red.), *Fra mellemkrigstid til efterkrigstid*, Kbh., 1998, s.73.

ket... Fascismens og nazismens fascination i Danmark og ikke mindst dens begrænsning er på den videnskabelige dagsorden«. ³

Når Lundbak helt afskriver Bukhs egne aktive politiske bidrag baseret på hans ideologiske ståsted, forekommer det i lyset af disse initiativer ubeføjet. Bukh havde efter alt at dømme forestillinger om en *völkisch* sammensvejsning af danske folkelige elementer som højskole og gymnastik med tyskinspirerede organisationsformer som rigsarbejdstjenesten, hvilket f.eks. viste sig i hans forslag til arbejdstjeneste. Bukh skulle ganske vist kaldes, men han bestemte selv, hvem han ville kaldes af, og hvad han ville kaldes til.

Der er i dansk besættelsesforskning tendenser til at benævne al form for samarbejdspolitik for »kollaboration«. Et eksempel som Bukh viser, at der fandt en egentlig form for kollaboration sted defineret ud fra et kriterium om, at aktørernes samarbejde med besættelsesmagten berodde på frivillighed begrundet i et positivt forhold til den tyske nazisme og et ønske om tysk sejr, hvilket jo på ingen måde gjaldt de danske samarbejdspolitikere. Og denne kollaboration foregik – som eksemplet Bukh viser – vel at mærke også uden for de partiorganiserede nazisters rækker. Gennem at afdække denne reelle kollaboration får vi en bedre forståelse for samarbejdspolitikens rationale, nemlig at holde de danske kræfter ude, der stod på spring for at få tyskernes støtte til at overtage den politiske styring, som det jo også skete i de andre besatte lande. Denne kollaboration er vanskelig at afdække, fordi de involverede gennemførte et sløringsarbejde, da sandheden om vendingen i krigslykken gik op for dem. Således Bukh, der i oktober 1943 endog så sig nødsaget til selv at opfordre Dagmarhus til at effektuere beslaglæggelsen af sin skole.

Til slut kritiserer Lundbak mit forsøg på at indkredse Bukhs forhold til den nazistiske ideologi, idet han hævder at vide, hvilken dom, jeg egentlig helst ville fælde over Bukh. Dette overraskende udslag af hermeneutisk indlevelse forekommer mig ganske uberettiget. Min oprigtige mening om Bukhs sindelag er, som skrevet står, at Bukh alt i alt må »karakteriseres som højreradikal i en relativt ekstrem udgave, men i hvilket omfang denne variant var så ekstrem, at han mere permanent kan siges i perioder at have bevæget sig indenfor en egentlig nazistisk horisont, kan ikke afgøres ud fra afhandlingens kildegrundlag. Var han under besættelsen i en orienteringskrise mellem en dansk national og en tysk nazistisk inspiration? Under alle omstændigheder gik han i sine handlinger langt videre, end det var gængs i dansk højreradikalisme«

³ Jvf. J.T Lauridsen, De danske nazister, Kbh., 1995, s.17f. og 41

(s.23f.). Et sigende eksempel på vanskeligheden ved at fortolke Bukh ind i en blot radikalkonservativ ramme er, at han ikke ændrede adfærd i sit forhold til de tyske nazister i hele første halvdel af besættelsen, men tværtom fastholdt sin kurs længe efter, at det var gået op for de fleste danskere, at krigslykken afgørende var vendt.